

A KEVERT NYELVTŐL A MAGYAR FELÉ

PUSZTAI FERENC

Bárczi Géza születésének nyolcvanadik évfordulóján, a tisztelgő kötetben (Adalékok a magyar nyelv életrajzához. NytudDolg. 14. sz. Bp., 1973.) „A latin »apanyelv« helye a XVII–XVIII. századi magyar nyelv szókészletében” címmel (i.h. 133–43) foglalkoztam a latin-magyar „nyelvi habarcs” (BÁN IMRE: Apáczai Csere János. Bp., 1958. 386) e korszakbeli állapotával, szókészlettani és szótörténeti vonatkozásaival. Mostani írásom is ennek a húsz évvel ezelőtt fölvezetett problematikának (ugyancsak tisztelgő indítékú) boncolgatása, újabb nézőpontok szerinti értelmezése.

A magyar nyelv és a magyar irodalom történetének fundamentális jellegzetesége a „magyar deákság”. Ennek a tételnek a nyomatékát és időbeli feszítvóját is pontosan fogalmazza meg HORVÁTH JÁNOS „A magyar irodalom fejlődéstörténete” (Bp., 1976.) című műve első könyvének címében: „Régi magyar irodalom vagy »magyar deákság« (Kezdettil a XVIII. század közepe tájáig)” (71). A nyelvújítás felelő visszapillantva ugyancsak a magyar deákság így megjelölt szakaszhatárába vagy határsávjába ütközünk: „[A XVIII. században] kétféle nyelvújítás megy végbe: a *latinról a magyarra* (melynek sem formai, strukturális, sem közönségi alapjait nem tárta fel a magyar irodalomtudomány), és a *régi magyarról egy újabbra*” (SZAUDER JÓZSEF: ItK. LXXIII, 156). HORVÁTH JÁNOS idézett műve hivatkozott részének zárófejezetében azt is megvilágítja, hogy fejlődéstörténetileg, a nyelvújítás előzményeként miért fontos különösen ez az időszak: „A régi magyar irodalom súlyviszonyaiban legnevezetesebb s -észrevehetőbb elmozdulás: a nemzeti nyelv terjeszkedésének megindulása a latin rovására. S e nyelvi mozzanat válik leghamarább – egyelőre ugyan még elszigetelt – törekvések célpontjává, ostromlójává az avult felfogásnak, s hovatovább tudatossá is, míg végül a következő korszak nyíltan ki nem tűzi s vívja a kizárólagos magyar nyelvűség programját” (160). Tehát *leghamarább* (és) *tudatossá* éppen a latin visszaszorítása, az anyanyelv megerősítése, teljes értékű, szuverén nyelvvé tétele válik szélesebb hatókörű igénnyé és céllá. Érthetően, az okokat és előzményeket, a latin „túluralmát” (HORVÁTH JÁNOS i.m. 162) tekintve, illetőleg a magyar nyelvűség programjának általános (nemcsak nyelvi) jelentősége, szerepe szempontjából.

A nyelvújítás előtti nyelvtörténeti korszakban, a középmagyarban a latin, illetőleg a latin-magyar viszony kettős arculatot mutat. Egyrészt kétségtelen, hogy a latin hatás „ezekben a századokban a műveltségnek szélesebb rétegekre való terjedésével igen megnövekedett. A közép- és felsőfokú oktatás, a közélet, a magasabb tudomány művelésének a nyelve a latin volt, és a latinban kereste a nyelvében elszigetelt, rokontalan magyarság azt az egyik fontos, a XVIII. század közepéig talán legfontosabb közvetítőt, melynek segítségével a keresztény Európa szellemi életével a

kapcsolatot tartani igyekezett. Így a latin nyelv bizonyos fokú ismerete szélesebb körökben is elterjedt, a műveltebb nemességnek, a tanultabb literátusoknak pedig a deák nyelv úgyszólván második nyelvévé, anyanyelve mellett »apanyelvévé« vált” (BÁRCZI: MNyÉletr.² 265). Másrészt ez a korszak (s főként utolsó, tágas szakasza) a kevertnyelvűségnek példázott, szinte hírhedett ideje. BÁRCZI két helyütt is (i.h. 267, ill. Szók.² 4) Eszterházy Antal Tábori könyvének hosszabb-rövidebb részletével illusztrálja ezt a furcsa kevert nyelvet, hogy igazolja: a „XVII–XVIII. században a magyar írott nyelv szinte korlátlan [!] mennyiségben vehetett föl latin szavakat” (Szók.² 4). Ez tehát – a kevert nyelvűség tekintetében – határhelyzet: a kikerülhetetlen változás és változtatás (vagy a robbanás előtti állapot) sürgető ideje.

A korszakra jellemző, feszítő (s fokozódó) erejű kettősség éppen az, hogy a magyar nyelv érzékelt, tapasztalt „szűk volta” (vö. BALÁZS JÁNOS: Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai modell. Bp., 1980. 14) mellett, vele szembesülve, egyre nyilvánvalóbbá válik a latin szorító, zavaró „bősége” is. A megszokott mankó, a latin egyre inkább akadály, lassítója lesz a gyorsabb haladásnak, sőt a tovább haladásnak. A feszültség feloldására tett kezdeti kísérletek (Apáczai stb.) szórványosak és kis erejűek maradnak. A fő okot KOSÁRY DOMOKOS így fogalmazta meg: „a latin uralmának mégsem a magyar nyelv .. viszonylagos fejletlensége volt az egyetlen vagy akár legfőbb [!] oka. .. A társadalmi szükségletek és feltételek maradtak jó időre olyan hagyományos szinten, amely a XVI. század vége óta lényegében véve minőségileg nemigen emelkedett. S ezt a szintet elszigetelt próbálkozások nem tudták emelni. Annyival is kevésbé, mivel ezek az eredmények a feudális társadalom széttagoltsága, az érintkezés és a kommunikációs eszközök hiányosságai folytán gyakran valóban, a szó szoros értelmében elszigeteltek, hatástalanok maradtak és feledésbe merültek. A XVIII. század első felének nemesei, ha versről esett szó, Gyöngyösi Istvánra gondoltak, Zrínyit nem ismerték. Még az erdélyi Bod Péter, az első magyar irodalmi lexikon (1766) szerzője is fiktívnek hitte ismert dunántúli katolikus kortársa, Faludi Ferenc nevét” (Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980. 68). KOSÁRY DOMOKOS álláspontjával HORVÁTH JÁNOSÉ rokonítható: „Nálunk .. favorizált helyzetben nem valamely magyar nyelvjárás, hanem a latin volt, s ha az erdélyi fejedelmi udvar körül idővel fejlődött is ki valamely csi-szoltabb magyarság (mi az odavaló előkelőbb írók nyelvén meg is látszik), az ország akkori politikai ziláltságában annak nem lehetett általános széthatása” (i.m. 96).

A XVII. század végétől a XVIII. század végéig terjedő évszázadban már láncolatot alkotnak a latin túltengését, káros erőszakolását (vö. HORVÁTH JÁNOS i.m. 162) elítélő, bíráló állásfoglalások is. Például TÓTFALUSI KIS MIKLÓS nevezetes Mentségében ezt írja: „Nem mindeneket kellene a’ Deák nyelvnek tanulásával terhelni; bár tsak a’ magok születési nyelveken tudnának olvasni, tsak ezzel-is sokra mehetnének. A’ szegény ember azért idegenkedik sokszor gyermekének tanításától, hogy látja, melly sok esztendeig kinoznak a’ Skólákban majd mindeneket még-is kevés mehet *perfectio* ra” (M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének, életének, és különös tselekedeteinek Mentsége. Az utószót írta TOLNAI GÁBOR. Gyoma, 1940.

88. – A latin szavak, szótövek korabeli tipográfiai kiemelésére, megkülönböztetésére I. PUSZTAI: i.h. 137–9.); BETHLEN MIKLÓS önéletírásában ezt: „Írás, olvasás és az egy antichristiana [!] latina linguának tanulásában telik el tíz, tizenkét esztendő, mégis van-é egész Erdélyben nemes ember jó, csak közeparánt való latinus is?” (Bethl: Élet. [= Bethlen Miklós önéletírása. I–II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. WINDISCH ÉVA. Bp., 1955.] I, 148); MIKES KELEMEN pedig 1725 nyarán ezt: „a deák nyelvnek úgy venné hasznát, ha a hadakozásról, az ország igazgatásáról, és más tudományokrol való könyveket olvasnának, .. nem akarom ezekből azt ki hozni, hogy a deák nyelv haszontalan volna. hanem csak azt mondom. hogy egy nemes embernek idő vesztés annyi esztendőig csak azt a nyelvet tanulni, mivel a mellet más egyéb hasznos tudományt is tanulhatna. egy paraszt ember gyermekének, még haszontalanab. és job volna mihent írni, és olvasni tud. valamely mestersegeket tanulni” (Mikes Kelemen Összes művei. Szerkeszti HOPP LAJOS. Bp., 1966. I, 108).

A kevert nyelvűség csak a magyar szövegezésben él: csak a magyar keveredik (kényszerből, szokásból) a latinnal, a latin (a folyamatos latin szövegezés) a magyarral nem. Azaz a „kevert nyelvet használó .. tudott váltani .. a másik nyelvre, a »tisztá« latinra” (PUSZTAI: i.h. 137). Kiragadott példaként említhetjük Bethlen Miklós Léderer Márton kassai, eperjesi kereskedőhöz írt latin nyelvű leveleit (Bethl: Lev. [= Bethlen Miklós levelei. Régi Magyar Próza Emlékek 6/1–2. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta JANKOVICS JÓZSEF. Bp., 1987.] 417, 421, 425, 430, 438, 439); vagy a peregrinus Teleki Pálnak Teleki Lászlóhoz írt magyar-latin kevert nyelvű (Telp: Lev. [= Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok 1695–1700. Összeállította és az utószót írta FONT ZSUZSA. Szeged, 1989.] 134) és latin nyelvű (56, 78) leveleit. A tudatos váltogatás azonban nem szorítkozott az idézett kettősségre (kevert magyar nyelvűség – tiszta latin nyelvűség), hanem egy hármasság jellemezte. A kevert magyar nyelvűség és a tiszta latin nyelvűség mellett ugyanis nyilvánvaló bizonyítékai vannak a „tisztá” magyar nyelvűségre törekvésnek is. Ez a magyar nyelvűség azért tiszta, mert a korabeli írásbeliségre jellemző kevert nyelvűségtől is tudatosan és nagy mértékben tartózkodik. Mindenekelőtt a latinul nem tudó diktálók vagy a latinul nem tudó címzettek miatt.

Az instanciákban, folyamodványokban természetesen felismerhatünk stiláris rokonságot, a „műfaj kötelező frazeológiáját, a kor kifejezés-készletének olykor szó szerinti való alkalmazását” (ESZE TAMÁS: Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta ESZE TAMÁS. Bp., 1955. 55), de mégsem gondolhatjuk azt, hogy „az instanciák hangja csak az írásbafoglalóra jellemző, sőt sokkal inkább .. többnyire inkább a folyamodó hangját, okoskodását, érzelmeit és érveit szolgáltatta meg. .. Némelyik folyamodványból jól kiérezhető: az »íródeák« nem írt, mert nem is írhatott mást, csak amit neki tollba mondtak” (56). Mindezzel összefüggésben, az élő beszéd (diktálás) elevenségét őrző számos folyamodványban csak efféle latin szavakat találunk: *gratia*, *instantia*,

patronus, resolutio, supplicatio stb. Különösen azokra az instanciákra jellemző ez, amelyek írója (diktálója, küldője) özvegyasszony.

Hasonló kép tárul elénk női címzettek esetében is. Kajali Pál, leányának, Kajali Klárának küldött három levelében [HECKENAST GUSZTÁV: Kajali Pál (1662–1710) kuruc szenátor, országos főhadbíró válogatott iratai. Folia Rákócziána 3. sz. Vaja, 1980. 70–1, 75–6, 77] mindössze két latin szó található: *includált* [levél] (75) és *regnál* [pestis] (76). Kajali Klára férje, Ráday Pál, feleségének írt ugyancsak három levelében (Ráday Pál iratai I. 1703–1706. Sajtó alá rendezte BENDA KÁLMÁN, ESZE TAMÁS, MAKSAY FERENC, PAP LÁSZLÓ. Bp., 1955. 70–1; 434–5, 451–2) meg csak a *resolvál* (452) fordul elő.

A kevert nyelvűség kerülése természetesen különböző mértékben mutatkozik meg; vagy esetenként mondhatnánk így is: különböző mértékben sikerül. Különböző mértékben és különböző módon.

Teleki Pál anyja, Teleki Mihályné Vér Judit sem tudott latinul (vö. FONT ZSUZSA: TelP: Lev. 416), ezért fia neki küldött leveleiben alig bukkan fel egy-egy latin szó. Ha Teleki Pál a beszámoló hitelessége miatt latinul is idézni kénytelen, rögvést megadja a fordítását: 1696: „jo darab ideig beszélgetett az elector velem, csak hogj az elector el szokvan az Deaksagtul neha neha Dankelman Uram által szollott. Mikor ugyan ő Felséget köszöntöttem, így felelt: Domine Comes certus esse potes de nostro affectu, az az [!]: Grof Uram, bizonyos lehecz az mi jo indulatunk fe-löl” (76). Utána azonban így szakítja meg a folytatást: „Teleki László Bátyyam Uramnak eszt egészen le irtam s egjebeket is, onnet kglđ megh lathattya, Kglmt vel-le nem terhelem, mivel Déák terminusok nélkül egészen le nem irhatni” (uo.).

Latin szó tudatos kerülésének, azaz cseréjének látványos, beszédes eseteire FONT ZSUZSA hívta fel figyelmünket: „Teleki a hozzá [= anyjához] írt levélben pl. kihúzza a mercator szót, a magyar kifejezést használja” (uo. 416). Két esetben is egyébként: 1697: „Deakok által ez utan pénz utannam semmikeppen nem jöhet, Kereskedő emberek [!] jó akarattyok által, mellyet itt Vexelnek hinak, megh lehet .. Szazbul harmincz és harmincz ött forintokat .. el veszteni az <mercatornak > Kereskedő Embernek .. faradzagaert adando ajandek kívül, .. nem keves kár” (192); „itt hagyom pénzemet Hollandiában valamely tudos embernél, csak anyit viven magammal, kivel Londinumig megh érjem, ott pénz(t) ... fel valamely <mercatorrol ...> Kereskedő Embertől annyit, ... Angliában megh érjem” (uo. 167. – A kiadásban a kihúzott, de olvasható rész jele: < >, a kihúzott olvashatatlané: <...>, az olvashatatlané: ... [337]. Két ponttal az általam kihagyott szövegrészek helyét jelöltem meg.). Teleki Pál, illetőleg ephorusa, kísérője más alkalmakkor rendre a *kereskedő ember* kifejezést használja (uo. 14–5, 222).

A kolostori irodalom egyik sajátosságáról, a szinonimákkal való glosszázásról, illetőleg a vagylagos fordításokról szólva HORVÁTH JÁNOS a „latin-magyar szó-ikerítések” egyik csoportját így írja le: „az adott esetekben mind a latin, mind a magyar szó egyaránt használatos volt; efféle kifejezések, mint »professiót tett beesküdt« – »ruhája capája«, – »véloma féketéje« – »secularrá világivá lőn«: a kolosto-

rokban már meghonosodott latin szavakat kapcsolnak össze velök felváltva használatos magyar megfelelőikkel. Valamelyes gyakorlati kétnyelvűség documentumai ezek” (A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp., 1931. 276). Ez a példatípus a XVII–XVIII. században megerősödött, de nemcsak „valamelyes gyakorlati kétnyelvűséget” dokumentálva, hanem éppen a kétnyelvűség (azaz a latin ismeretének) hiányát kifejezve, sőt pótolva. Úgy kell fogalmaznunk, hogy ekkor az efféle ikerítések leírója a maga kétnyelvűségéről tesz tanúbizonyságot, olvasójuk pedig nemegyszer mint nem kétnyelvű (ill. kevert nyelvűségében is bizonytalan) lepleződik le, jelenik meg – előttünk. A hangsúly tehát arra esik, hogy az olvasót segítő az írók „eleven szótárak” (uo. 275) is: a magyar megfelelők társításával az értelmező szöveget szövik bele a szövegbe.

Ezt a glosszázó-ikerítő segítséget különösen gyakran adja meg Bethlen Miklós. Önéletírása sokat idézett részlete világít rá ennek okára: „Deákul .. a feleségem sem értette volna, én pedig legnagyobbára őérette és az ő kérésére írtam le az én rendkívül való sok szenvedésimet; noha talán csak többet sír miatta. De mindő, mind mások, kivált Erdélyben s Magyarorszában, // úgy hiszem, tanulhatnak sokat belőle, valakik isteni félelemmel és keresztyéni alázatossággal, szeretettel fogják olvasni. Azért is, ha ugyan kibocsátják, nemcsak deákul, hanem magyarul is bocsássák ki” (Bethl: Élet. I, 34–5; vö. még 100, ill. Bethl: Lev. 1037). Bethlen példái – a téma, a mondanivaló miatt érthetően – elsősorban „életrajza elé írt vallásbölcseleti előszavában” (NÉMETH LÁSZLÓ: A minsőség forradalma. Harmadik kötet. Magyar Élet kiadása, 1940. 14) csoportosulnak. Például: „és ezt az // *aeternitasnak, örökkévalóságnak* tanulására való *grádusnak, lajtorjának* tesszük elmélkedésünkben” (80–1); „aki valamely tisztre in conscientia elégtelennek ismeri magát, veheti-é fel avagy nem, még mikor kéretlen, erővel adják is reá, nem hogy még őmaga *ambiálja, üzze?*” (I, 44); „*Applicáljuk, szabjuk rá a hasonlatosságot*” (I, 47); „Ez a *definitio*, vagy *descriptio*, azaz magyarul [!] *kifejezés, leírás*, mint illjék egyéb teremtett állatokra” (I, 84); „Nézd // meg, micsoda *injuriát, igazságtalanságot* követsz az Istenel” (I, 94–5); „ez egy volt minden virtusnak és tisztességnek anyja és *officinája, műhelye*” (I, 50–1); „A jó hírnév, akár igaz, akár hamis, de minthogy *praesumálta-tik, feltételetik* az emberektől, hogy jó kútöböl, jó gyökérből .. vészen eredetet” (I, 64); „azt mondja felőlök: *vanitas vanitatum, hijábalavalságnak hijábalavalsága*” (I, 49). Gyakran előfordul, hogy a magyar megelőzi a latint. Például: „mind evvel az *eleshetéssel, labilitással* is így teremtette az Isten az embert legjobban, amint teremtette volt” (I, 96); „Az *örökkévalóság, aeternitas* azért nem egyéb, hanem ..” (I, 79); „mert bezeg minden disputáció, vélekedés nélkül volt néki *szabad akaratja, liberum arbitrium*” (I, 67); „a *szégyen, szemérem, pudor*, mely attól a bal ítéllettől való félelem, irtózás” (I, 39; l. még I, 50). Ez utóbbi adatok bizonyára annak érzékeltetői, hogy az „eleven szótárként” fogalmazó szerzőben „szótárának” mind a latin-magyar, mind a magyar-latin része elevenen él, tudatos, s ezért reflexszerűen földidéződik. Nem meglepő ezért, hogy idézhetünk ilyen példát latinul tudó, „gyakorlott” kevert nyelvű címzettenek szóló levélből is. Bethlen Miklós Teleki Mihálynak

1668-ban például ezt írta: „Teleki Ur[am] ellen pedig *rancort* és *gyűlölséget* azért bizony ne[m] viselek” (Bethl: Lev. 213). – A lehetséges stilisztikai értelmezésről, a középkori előzményekkel való stílustörténeti kapcsolatról és különbségről ezúttal nem szölok; de l. HORVÁTH JÁNOS i.m. 275.

A kevert nyelvűség nemcsak a latin eredetű (idegen) szavak kényszerű és/vagy túlzott használatát jelenti; s nem is csak azt, hogy a magyarul folyó beszédbe, szövegbe, magyar mondatok után, ill. között (a gondolatmenetbe illő) latin mondat vagy latin mondatok sora épül be. A keverés-keveredés gyakran egy-egy mondategészen belül akként érvényesül, hogy a mondat kisebb-nagyobb részei (tagmondatai, szerkezetei) váltogatva, torlódva magyarok is, latinok is. Ezt a változatot nevezte tulajdonképpen Bethlen Miklós *féldeák-félmagyar*-nak: „Nékem is nem az a célom, édes fiam, akinek én ezt írom, hogy a becsületről, jó hírnévről és annak kereséséről lemondj, mert az igen nagy bolondság volna; hanem az a célom, hogy keresd ott, ahol, és abban, amiben vagy, és amint a féldeák s félmagyar mondás tanít: *Ubi non est, ott ne keresd*, hanem az ő helyén, ott pedig igen szorgalmatosan” (Bethl: Élet. I, 50). Hasonló példák: 1696: „resz szerint az Attyafiaknak is constalhatott, kibben micsoda volt, és közöttök mellyikben vert nagjob fészket az ambitio, es ez mellet ad omnia scelera sponte ruens superbia. Mi legyen a Patientia, Hazamban hallottam, itt tapasztaltam, az mellyeket talan el viselhetni sorte non erit meae roboris” (TelP: Lev. 129); 1699: „Ugy reménlem, ő kglmeis nem vetne keresztet sok szenyvedési után egy karcsú dereku, maga erkölcsével bíró Catharinára, melyreis hogy ő kglme rövid időn szert tehessen, votis ardentibus desidero” (uo. 258); stb.

A féldeák-félmagyar jelleg nagyon gyakran tagolja, metszi (ha nem is szét, de) át a (1) kapcsolatos mellérendelő és a (2) jelzős szerkezeteket. Például: (1) 1699: „Azt a' Jozsagot en *birtam es usualtam*” (Bethl: Lev. 841); 1697: „mind Angliában mind itt Hagában *dolgaimat s experientiaimat* el vegezvenn” (TelP: Lev. 192); 1702: „a kgdel valo *ismerettségem s-confidentiam* megh akkor kezdődött” (Bethl: Lev. 914); 1701: „ez a keszedelem ennékem az fejemben rosszszúl fér és akar mint eset légyen ez De bizony nagy akadált tézen ilyen *meritalis és felelmes* dologhban” (uo. 900); 1696: „Melynek nagyobb bizonyagara agyuk *pecsétes es subscriptios* levelunket” (TelP: Lev. 283); 1697: „Ha mi esett volna is az ő kigyelme éretlensége miá, kész // volna *satisfaciálni, és meg követni* kgdet” (uo. 178–9); 1697: „expedialtassa azon ő Kglmeknek irott Plenipotentiamat *olly uton és methodussal*, hogy ..” (uo. 172); 1696: „vehessek jo *valaszt és disposition*” (uo. 131). Kivételesen arra is van példa, hogy nem a magyar *és* ~ *s* kötőszó (vagy a kötőszó nélküliség) kapcsolja össze a szerkezet tagjait, hanem a latin *et*: 1697: „Örömmel ertettem mind az Asszonyom Anyam, ugy az Kglde Enyedi Vramnak irt levelebül kgd szep *épüleset et experientiajat*” (uo. 191). – (2) 1697: „minden rész szerint engemet *concernalando* *dolgaimban* ő Kglmeket hagyom és vallom Plenipotentiariusimnak tiszta lelki simerettel az szerint az *Plenipotentialis level* szerint” (TelP: Lev. 172); 1696: „Isten adgyon knek *fortunatus ersenyt* az bujdosashoz” (uo. 72); 1699: „Istené legyen az ditsőség, ki .. *meltatlan persecutiokkal* meg latogatott Arva Hazat latogatasi között

vigasztallya” (uo. 264); 1695: „ö Naga mellettem *szep recommendatiott* irván” (uo. 16); 1699: „kgd Uri s hozzam, erdemetlen s ismeretlen szolgajához *tellyes synceritassal* irt” (uo. 258). – Megjegyzem, hogy ez a két adatscsoport, a szerkezeti tagok latin-magyar, magyar-latin váltogatásával nemcsak a féldeák-félmagyar kevertséget, öszvérséget jeleníti meg, hanem egyfajta stílusbeli változatosságot, mozgalmasságot is előidéz. Bizonyára többnyire ugyanolyan tudatossággal és gondossággal, mint ahogy a korabeli szinonimasorok latin-magyar tagjai váltogatták, váltogathatták egymást. (Erre vö. KÖPECZI BÉLA: II. Rákóczi Ferenc Válogatott levelei. Bp., 1958. 30; PUSZTAI: NytudÉrt. 89. sz. 253.)

A kevert nyelvűség kevertségének korabeli világos tudatát, ekként való számon tartását egyértelműen bizonyítja, hogy több esetben stílusszándékból, stílus-eszközként formálnak meg egy féldeák-félmagyar szöveget vagy nyelvi elemet. Közismert például, hogy „Rozsnyai Dávid a Horologium Turcicumában (1680 táján), valószínűleg a kancelláriákban használt magyar-latin keveréket utánozta .. Rozsnyai ebben a művében mintegy tudatosan használ ilyen tarka nyelvet, hogy ezzel is hozzásimuljon a török eredetűnek perzsa meg arab elemekkel átszőtt stílusához. Naplójában egyáltalán nem így ír” (BÁRCZI: MNyÉletr.² 268; vö. még: A magyar irodalom története. Főszerkesztő SÓTÉR ISTVÁN. II. Bp., 1964. 303). – A szójátékok nagy mestere, Bethlen Miklós (vö. TOLNAI GÁBOR: Bethl: Élet. I, 25–6) többször alkot tréfás, bizalmas szóhangulatú „kevert szóalakokat”: a magyar szót latin végződéssel fintorítja el. Például: 1671: „Buzával örömet kedveskedne[m], de azt bizony mind ki sirák a kezemből az Jobbagyaim, ugy hogy, ha Tordai Malmom napon/ként valo Vámia nem seghittene bizony *koplalatio* nélkül nem lenne az nyari takarodásom, seőt igyis már aratott Árpával kell toldanom” (Bethl: Lev. 238–9); 1677: „Hol és mikor lehetek én kgd [= Teleki Mihály] megh bántodása nélkül kgdel szembe, és erre ne *udvarice*, hanem mint igaz barát baráttyának ugy felelye[n] kgd megh” (uo. 292); 1709: „Kglmednek [= Bethlen László] nem *világice*, hanem ha veszi, theologica [!] atyjafia jóakarója és maholnap szolgálja Vén Gróf Bethlen Miklós” (uo. 1005); „Ellenben aki nem keresi [a tisztet], hanem kérértlen adják, sokszor erővel is, és aki nem színből, *udvarice*, *világice*, hanem igazán alázatosan menti magát, az olyan, ha hibázik is valamit, mind Isten, mind a conscientia, mind az emberek előtt mentheti magát és bocsánatot érdemel” (Bethl: Élet. I, 44).

A kevert nyelvűség „mixtus” voltának egykori és egykorú ismeretére tanúvallomás hitelességű adatunk is van. HORVÁTH JÁNOS könyvéből, A magyar irodalom fejlődéstörténetéből idézem: „Haller Gábor/ról [1614–63], a naplóíróról is fel van jegyezve [Rozsnyai Dávidnak köszönhetően], hogy »deákkal elegyített magyar s magyarral czimborált deák beszédet nem igen szeret vala, imperfectusnak, sőt igen erőtelennek tartván ő azt, mind a két nyelvben, a ki mind mixtim beszél vala. Ő pedig magyar is jó vala; s deák is oly, kihez comparabilis az első rend közt Erdélyben nem vala akkor«” (163).

A kevert nyelvűségtől a magyar nyelvűség felé tartó hosszú út első, küzdelme-
sebb szakasza a reformációtól (vö. HORVÁTH JÁNOS i.m. 87–8) és Pázmánytól

(vö. uo. 96–7) addig a Bod Péterig tart, aki 1760-ban „elsőnek fejti ki .. a jövevény-
szó és az idegen szó közti különbséget, s ugyancsak elsőnek jegyez föl olyan élőnyel-
vi anyagot, amely az idegen szók burjánzásának káros következményeit szemlélteti.
Hangsúlyozza továbbá azt a meggyőződését – a nyelvújítás korának egyik alapon-
dolatát –, hogy magyarul mindent jól ki lehet fejezni. Ugyanakkor az a józan mér-
séket, amelyet az újítás és a magyarítás kérdésében tanúsított, a legidősebb in-
tézis volt a megszületendő és gyakran túlzásokba tévedő nyelvújító mozgalom számá-
ra” (ÉDER ZOLTÁN: Benkő József és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság.
Bp., 1978. 39). Ettől kezdve célratoróbbak, összehangoltabbak és szélesebb körűek a
magyar nyelv megújítását, államnyelvvé tételét szolgáló törekvések. Új fejezet kez-
dődik a latin apanyelv és a magyar anyanyelv sok százados együttélésében is.